

JOURNAL OF TURKISH STUDIES
TÜRKLÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI

VOLUME 27/II
2003

Edited by
Şinasi TEKİN . Gönül Alpay TEKİN

KAF DAĞININ ÖTESİNE VARMAK
FESTSCHRIFT IN HONOR OF
GÜNAY KUT

ESSAYS PRESENTED BY HER COLLEAGUES AND
STUDENTS

II

Guest Editor
Zehra TOSKA

Published at the Department of Near Eastern Languages and Civilizations
Harvard University
2003

İÇİNDEKİLER • CONTENTS

TÜRK LÜK BİLGİSİ ARAŞTIRMALARI 27/II (2003)
JOURNAL OF TURKISH STUDIES

GÜNAY KUT ARMAĞANI - II

- Yusuf ÇOTUKSÖKEN, Üniversitelerde Türk Dili Dersleri Üzerine Gözlemler (1-8)
- Robert DANKOFF, Daily Life in the *Seyahatname*: A Party in Istanbul (9-12)
- Cemal DEMİRCİOĞLU, 19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında "Tercüme" Kavramı (13-31)
- Hayati DEVELİ, Tursun Fakîh'in Gazavatnâmesi'nin Yayımı Üzerine (33-39)
- Cem DİLÇİN, Fuzulî'nin Farsça Çâr-ender-çâr Kasidesi (41-62)
- Edhem ELDEM, Bir Belge Üzerine Çeşitlemeler (63-78)
- Mehmet Dursun ERDEM, Anadolu Ağızlarında Görülen Birincil Ünlü Uzunlukları Üzerine (79-110)
- Arzu ERDOĞAN-ÖZTÜRK, Divanü Lûgat-it-Türk'ten Günümüze Bir Yemek İsmi : Tutmaç (111-113)
- İsmail E. ERÜNSAL, Latifî Tezkiresi; Tenkitli Neşri ve Bu Neşrin Ortaya Koyduğu Bazı Meseleler (115-125)
- Nüket ESEN, Ahmet Mithat: Hayat, Külliyyat (127-131)
- Mine ESİNER ÖZEN, Kağıt Filigranları ve Dr. Emel Esin Kütüphanesi Yazmalarından Örnekler (133-152)
- Tülay GENÇTÜRK-DEMİRCİOĞLU, Cemilî Divanı'nda Kelime ve Harf Oyunları (153-160)
- İsmail GÜLEÇ, Türk Edebiyatında *Mesnevî* Tercüme ve Şerhleri (161-176)
- Mehmet GÜMÜŞKILIÇ, Tursun Fakîh'in Yeni Bir Eseri (177-220)
- Nur GÜRANİ ARSLAN, Bağdat Hatun ve İlhan Üzerine (221-237)
- Nilüfer HATEMİ, Filistin Hakkında 1932 Tarihli Bir Rapor ve Mareşal Fevzi Çakmak'ın Notları (239-252)
- Osman HORATA, Lâle Devri'nde Bir Safevî Elçisi: Murtaza Kulu Han (Namî) ve Ona Yazılan Nazîreler (253-259)
- Halil İNALCIK, Fuzûlî Hayatı ve Sanatı Üzerine Notlar (261-269)
- Mustafa İSEN, Türkçe Şair Tezkireleri (271-279)
- Fahir İZ, Hepimizin Türkçesi (281-291)

19. YÜZYIL SONU TÜRK EDEBİYATINDA "TERCÜME" KAVRAMI

Cemal DEMİRCİOĞLU*

1. Giriş

Bu yazı, 19. yüzyıl sonu Türk edebiyatında "tercüme"¹ kavramını incelemeyi amaçlamaktadır. Türk edebiyatında, 1880'li yıllarla başlayan ve 20. yüzyıl başına kadar devam eden tarihsel kesit, edebiyatımızda "Avrupalılaştırma" ideolojisiyle başlayan değişimleri içerir. 1880'li yıllar ve sonrası, Osmanlı toplumunda "yeni" bir edebiyatın oluşmasında ve yerleşmesinde tercümenin oynadığı rolü iyi gözlemleyebileceğimiz bir dönemdir. Bu dönemde dikkati çeken en önemli olgu, batıdan yapılan şiir, hikâye veya roman tercümelerinin sayısında bir artışın meydana gelmesidir. Tanzimat edebiyatında, şiirde Şinasi'nin *Tercüme-i Manzume*'si (1859), hikâye veya romanda Yusuf Kâmil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak*'i² (1862) ile başlayan tercüme faaliyeti, bu dönemde hızlanmış; özellikle Fransız edebiyatından, bunu takiben İngiliz, Alman ve Rus edebiyatlarından pek çok eser tercüme edilmiştir.³ Edebî tercüme, dönemin mecmua ve gazetelerinde yayımlanmış, tefrika edilmiş; bir kısmı kitap halinde basılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra tercüme üzerine bazı tartışmalar yapılmış, kitapların önsözlerinde tercümeyle ilgili görüşler ifade edilmiştir.

Yazının kuramsal çerçevesi açısından, gazete, mecmua veya önsözlerdeki değerlendirmeleri, Osmanlı toplumunda 19. yüzyıl sonunda tercüme üzerine oluşan söylemler olarak tanımlayabiliriz. Söylem tabiri, hem tercümeleri, hem de tercüme hakkında yazılan metinleri, toplumsal-kültürel yapıyla ilişkilendirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu yaklaşımımız, tercümeleri "üretildikleri kültürlerin birer olgusu" olarak inceleyen tarihsel-betimlemeli Çeviribilim anlayışına dayanmaktadır (Touy 1995: 29). Çeviribilim alanının önemli

* Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Polonyalı Türkologlardan Stanislaw Stachowski (1981: 140) "tercüme" teriminin 16. yüzyıldan itibaren Osmanlıca Türkçesinde "terceme", "tercime", "tercüm" biçimlerinin de kullanıldığını göstermektedir. Aynı zamanda 16. yüzyılın bazı mesnevilerinde terimin "tercüme" olarak hareketlendiği de görülmektedir. Buna bir örnek olarak bakınız Büyükkaracı-Yılmaz 2001. Bu yazıda terim "tercüme" olarak kullanılacaktır.

² Yusuf Kâmil Paşa'nın Fenelon'dan 1859 yılında tercüme ettiği, önce yazma olarak okunan sonradan 1862 yılında kitap olarak basılan bu eser, edebiyat tarihlerinde genellikle ilk tercüme roman olarak geçer. Ancak eski Türk edebiyatında mensur hikâyeleri inceleyen Hasan Kavruk (1998: 9), eserin ilk defa Türkçeye 1792 yılında Fransa'ya elçi olarak gönderilen Seyyid Ali Efendi tarafından, Fransızca öğrenmek amacıyla tercüme edildiğini belirtir.

³ Tanzimat ve sonrasında yapılan tercüme hakkında bilgi için bakınız: [Aksüt] (1933); [Özön] (1934; 1936); Hulusi (1940); [Sevük] (1940; 1944); Perin (1946); Kudret (1987); Tanpınar (1988); Ülken (1997); Kolcu (1999a; 1999b). Matbaanın Osmanlı toplumuna girmesinden (1729), harf devrimine (1928) kadar geçen sürede basılmış telif ve tercüme eserler üzerinde sayısal verilerle de yapılan bir araştırma için bakınız Alpay (1976). Ayrıca bu dönem edebî tercüme üzerine yapılan ilk akademik tezler için de bakınız Enginün (1979), Kerman (1978), Pınar (1984).

isimlerinden Gideon Toury, *Descriptive Translation Studies and Beyond* (Betimlemeli Çeviribilim ve Sonrası) (1995) isimli kitabında, çevirilerin (i) metinsel ve (ii) metin-dışı kaynaklar olmak üzere iki koldan incelenebileceğini gündeme getirmiştir. Ona göre, "çevirmenlerin, çeviriyle ilgili kişilerin görüşleri, çeviri kavramı etrafındaki yarı kuramsal veya eleştirel ifadeler, üst söylemler" çeviri normlarını araştırmakta kullanılan önemli metin-dışı kaynakları oluşturur (a.g.e. 65). Ayrıca, akademik yazı ve değerlendirmeler, listeler, kataloglar, sözlükler, kitap kapakları, resimler, önsözler, sonsözler, dipnotlar, sonnotlar gibi kaynaklar da normların araştırılmasında bütünleyici bilgiler sağlarlar. Ancak Toury, metin-dışı bilgilerin metinsel karşılaştırmalar sonucunda kurgulanacak çeviri normlarından farklı olabileceğine de dikkat çekmektedir.

Bu kuramsal çerçeveden hareketle, 19. yüzyıl sonunda tercüme üzerine oluşan söylemlerin, Osmanlı kültürünün tercümeyi nasıl alımladığı, hangi kavram ve terimlerin kullanıldığı, tercüme işlevleri, beklentiler gibi konularda dikkate değer bilgiler verebileceğini söylemek pek yanlış olmaz. Osmanlı kültüründe tercümeyi anlayabilmek bakımından önemli görünen bir başka husus da kavramların, kültürlerin karşılaştıkları ve etkileştikleri geniş bir bağlam içinde değerlendirilmesidir. Bu bağlam, Osmanlı kültüründeki tercüme kavramının tarihsel sürekliliğini gözlemleyebilmemiz bakımından son derece önemli görünmektedir. Dolayısıyla yazı boyunca "tercüme", sadece diller arasındaki bir aktarım olarak değil, bir kültürün öteki kültürlerle karşılaşması, onları ihtiyaçları doğrultusunda ithal veya ihraç etmesi olarak düşünülecektir.

2. Kavramların Sorunsallaştırılması: *Tercüme mi Çeviri mi?*⁴

Yazıda tercüme olgusunun incelenmesinde başlangıç noktasını, tercümenin hangi kavramlarla düşünüldüğünün araştırılması oluşturmuştur. Buradaki temel sorun, tercüme kavramının kültürün tarihsel sürekliliği içinde değerlendirilmesi veya bu bağlamın göz ardı edilmesi sorunudur. Bu yazının tezlerinden birisi, Osmanlı kültür ve edebiyatında tercüme olgusunu, kültürün o tarihsel momentindeki kavram ve terimlerle düşünmenin yararlı ve bilimsel çerçeve açısından gerekli olduğu iddiasıdır.

Bu bakış açısı, öncelikle ikincil kaynakların tanımlarındaki genişleme veya daralmaların, ideolojik veya kültürel kaymaların etkilerini izole etmekte yardımcı olacaktır.⁵ İkinci olarak, Cumhuriyet öncesindeki tercüme faaliyetini düşünürken kullandığımız kavramları, bu kavramların bağlamlarını, dolayısıyla bazı modern tanımlamaları tartışmalı hale getirecektir. Örneğin, Tanzimat ve sonrası tercüme faaliyetine bakıldığında, bugün kullanılan "çeviri"nin gerek dönemin söylemlerinde gerekse sözlüklerde "tercüme"nin eşanlamlısı olarak kullanılmaması dikkatimizi çekecektir. Bu olgu, basit bir terminoloji sorunu olarak algılanmamalıdır. Sorun, kavramların toplumsal ve kültürel değişimlerle yakından ilişkili düşünülmesiyle ilgilidir. Başka bir deyişle kavramlar ve tanımlar, artsüremli veya eşsüremli değişebilirler. Bu çerçeveden bakılırsa, "çeviri" sözcüğünün, Cumhuriyetin, Osmanlı öncesindeki eski Türk kültürüne ve diline yönelen siyaset ve kültür politikalarıyla, sadeleşme hareketleriyle ilişkili

⁴ Osmanlı tercüme tarihini ve kavramlarını yeniden düşünmeye sevkeden hocam Saliha Pakar'ı burada zikretmek isterim. Akademik söylemdeki tercüme kavramını sorgulayarak Osmanlı tercüme tarihi araştırmalarına önemli bir kuramsal açılım sağlayan Pakar (2002) bu yazının da kuramsal çerçevesinin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

⁵ 1923-1960 yılları arasında Türkiye'de çeviri politikalarını, poetikalarını ve çeviri kavramını inceleyen bir çalışma için bakınız Tahir-Gürçağlar (2001).

olduğu, bu nedenle "çevürmek, tevürmek, evürmek" gibi eski Türkçe sözcüklerin "modern" döneme uyarlanmasıyla karşımıza çıktığı görülür.⁶ Ayrıca bu durum, Cumhuriyetle birlikte Arapça ve Farsça unsurları barındıran Osmanlı Türkçesi ve "ortak kültürü"⁷ karşısında yeni bir yaklaşımın geliştiğine de işaret eder. Dolayısıyla, imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecinde oluşan ideolojik, kültürel ve dilsel kurguların, özellikle Osmanlı kültüründeki tercüme olgusunu anlamakta sınırlandırıcı olabileceğine, kavramların içerik ve bağlamlarını görmemizi engelleyebileceğine dikkat etmek gerekiyor. Bu bakış açısının, Cumhuriyet öncesi Osmanlı kültüründe tercümelerin incelenmesinde ve tercüme tarihi çalışmalarında önemli bir kuramsal başlangıç noktasını oluşturduğu göz önünde tutulmalıdır.

3. Metin-Dışı Kaynaklarda Tercüme Kavramı

Agâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (1972) isimli eserinde, 19. yüzyıl sonu tercüme söylemlerini anlayabilmemiz bakımından önemli olan "Klâsikler Meselesi"⁸ konusunda şöyle demektedir:

"Klasiklerin dilimize çevrilmesi sorunu devrin bellibaşlı konularından biridir. Bu konuda ileri sürülen düşüncelerin gerek dil konusuyla olan ilgisi, gerek o zamanki kültür hayatının birçok noktalarını aydınlatması bakımından ayrı önemi vardır." (sf. 254).

Osmanlı aydınları ve yazarları arasında 1897 yılı Ağustos ayında başlayan, dönemin gazete ve dergi sütunlarında yaklaşık dört ay süren klâsikler tartışması, aynı zamanda 19. yüzyıl sonu Türk edebiyatında tercüme kavramının anlaşılmasında önemli bir başlangıç noktasını oluşturur. Avrupa edebiyatından klâsiklerin Osmanlı Türkçesine *nakli* konusu, 1897 yılının ünlü "Dekadanlık" tartışmasının ardından gündeme getirilmiştir. Konuyu, 19. yüzyıl sonu tercüme tarihi bakımından son derece önemli bir edebiyat ve kültür planlayıcısı olarak düşünebileceğimiz Ahmet Midhat ortaya atmıştır. *Tercümân-ı Hakikat*, *Malûmât*, *İkdâm* gibi önemli gazete ve mecmualarda tartışılan meseleye Ahmet Cevdet, Cenap Şahabettin, Necip Asım, İsmail Avni, Hüseyin Daniş, Ahmet Rasim, Hüseyin Sabri ve ünlü *Galatât-ı Tercüme* yazarı Kemal Paşazade Saîd Bey (Lastik Saîd) katılmıştır (Levend 1972; Kaplan 1998). Bu bölümde tercüme kavramı, "Klâsikler Meselesi", sözlüklerdeki tanımlar ve önsözlerden yararlanılarak ele alınacaktır.

3.1. Tercüme Tanımları

"Klâsikler Meselesi"nde, Ahmet Cevdet'in "İkrâm-ı Aklâm" başlıklı makalesindeki tanımlar, dönemin tercüme kavramını anlamamız bakımından önemlidir. Ahmet Cevdet yazısında "Fakat şimdiden dermiyân edelim ki bir klâsik eserin taklid edilmesi başka diğer bir lisana naklolunması yine başkadır" demekte ve *nakl* ve *taklid* kavramları arasındaki ayrıma

⁶ Tercümeyle ilgili sözcüklerin etimolojileri için bakınız Clauson (1972: 14, 81), Caferoğlu (1993: 6, 52).

⁷ Bu kavram, çağdaş çeviribilimcilerden Anthony Pym tarafından ileri sürülmüştür. Bakınız Pym (1998): 177-192. Pym "ortak kültürü", "kişilerin [örneğin çevirmenlerin] bir ya da birkaç kültürü birbiriyle ilişkilendirdiği, dolayısıyla kültürlerin içiçe geçtiği yerde, inançlar ve uygulamalar bütünü" anlamında kullanır. Bu kavram, Osmanlı toplumundaki tercüme faaliyetini ve uygulamalarını "ortak kültür" bağlamında düşünebileceğimizi de göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Bakınız Parker (2002)

⁸ Orijinal metinlerde "Klâsikler" veya "Klâsikler Meselesi" olarak geçen bu tartışma için bakınız Kaplan (1998), Levend (1972: 254-263). Bu eserler, "Klâsikler Meselesi"ni "tercüme" sorunsalı bağlamından ziyade daha çok edebiyat ve kültür tarihimiz bakımından ele almışlardır.

dikkat çekmektedir (Cevdet 1897). Ahmet Midhat da, Cevdet'e karşılık verdiği "Yine İkrâm-ı Aklâm" isimli makalesinde *nakl* kavramını *taklid*in karşıtı olarak kullanır ve tanımı genişletir: "...Diyeceğiz ki 'bir klâsik eserin taklid edilmesi başka diğer bir lisana nakl olunması yine başkadır'. Hatta diğer bir lisana naklindeki başkalık dahi iki türlüdür. Harfi harfine nakl etmek başka mealen nakletmek dahi başkadır." (Midhat 1897b). Gerek Ahmet Cevdet'in, gerekse Ahmet Midhat'ın tercüme kavramını *nakl* ve *taklid* şeklinde kutuplaştırmaları, bu kavramların dönemin tercüme söylemlerinde ikili bir karşıtlık oluşturduğunu göstermektedir. Böylece *taklid* kavramı 19. yüzyıl sonu edebiyat dizgesinde hem tercümeyle ilişkili bir kavram hem de yerli edebiyatın oluşumunda etkin bir metin-üretim stratejisi olarak karşımıza çıkar. Bir başka deyişle, *nakl* ve *taklid* kavramları dönemin tercüme ve kültür aktarımı söylemlerinin kümelenedikleri iki önemli *tercüme* kavramıdır.

19. yüzyıl sonunda *nakl* ve *taklid* karşıtlığının yanında, tercümenin dizgede iki temel terim ile karşılandığı görülür. "Klâsikler Meselesi", tercümeyi ifade etmekte *nakl* ve *tercüme* terimlerinin genellikle tercüme üst söyleminde birarada kullanıldığını göstermesi bakımından önem taşır:

"Avrupa klâsiklerinin lisanımıza nakl ve tercümeleri" (Ahmet Midhat 1897); "...klâsik eserin taklid edilmesi başka, diğer bir lisana naklolunması yine başkadır."; "Diğer bir lisana naklolunduğu gibi letafetten eser kalmıyor."; ...Mesela Nef'î'nin beyti hangi lisana naklolunabilir?"; "Hele aslı manzum olan bir eseri nesren Fransızcadan Türkçeye nakle klâsik tercümesi nâmı verilemeyeceği..." (Ahmet Cevdet 1897); "... o eserlerj taklid ve tercüme ile" (Cenab Şahabettin 1897); "Her ne olursa olsun o yolda eserler lisanımıza nakledilmeli" (Necib Asım 1897).

Dönemin sözlüklerindeki tanımlar da *nakl* ve *tercüme* arasındaki yakın ilişkiyi, bu terimlerin tercümeyi karşılayan iki temel kavram olduklarını doğrulamaktadır. Dönemin ünlü sözlükçülerinden Şemsettin Samî, *Kamus-ı Türkî*'sinde (1900) *terceme* şeklinde harekelediği kavramı, "Bir lisandan diğer bir lisana çevirme, nakl. Harfiyyen terceme: Hiçbir kelimesini bırakmaksızın. Mealen terceme: Yalnız mealini alıp, diğer tabirâtla ifade" şeklinde tanımlar. Mehmet Selahî de *Kamus-ı Osmanî*'sinde tercemeyi, "Bir lisanı diğer lisan ile beyan etmek; bir lisana ait kelam ve makali âher lisana nakl" tanımıyla açıklar. Benzer şekilde, *nakl* kavramı da *Kamus-ı Türkî*'de "bir yerden bir yere götürme, diğer mahale geçirme, taşıma; tebdil-i menzil ve mekan etme, taşınma, göç; yazı ve resim vesaire suretini çıkarma, aynını alma, kaldırma; hikâye, rivayet; ağızdan ağıza veya kitaplar vasıtasıyla vâsıl olup bilinen ve akl ile bulunması mümkün olmayan şey; bir lisandan diğer bir lisana geçirme, terceme" şeklinde tanımlanır. Bu tanımlamalar, *terceme/tercüme* kavramının "taşıma", "geçirme", "kopyasını çıkarma" veya "aynını alma" gibi uygulamaları içeren bir bağlamı bulunduğu işaret ederler.

19. yüzyılın ünlü sözlükçülerinden, tarihçi ve şair Mütercim Asım da ünlü *El-Okyanûs el-basît fi tercemeti'l-kamûs el-muhît* (1810) isimli sözlüğünde terceme kavramını, "Dehrece vezinde bir lisanı âheriyle tefsir ve beyan eylemek" manasına geldiğini belirtmiştir. Asım'ın tanımında *terceme* kavramı açısından ilginç olan olgu, kavramın *tefsir* ve *beyan* ile birlikte betimlenmesidir. *El-Okyanûs*'un Firuzabadî'nin Arapça sözlüğünün iki dilli bir versiyonu olduğu düşünülürse (Aksoy 1962: 21; Parker 1998: 581), tefsir ve beyanın dönemin Arap dizgesindeki tercüme kavramını ifade ettiği düşünülebilir. Ancak tefsir ve beyan ile ilişkilendirilen terceme kavramının, Osmanlı kültüründeki tercüme olgusunu; bir başka

deyişle İslamî kültürler arasında yüzyıllardır oluşan aktarım biçimlerini anlamamızda bir hareket noktası olabileceği de açıktır.⁹

19. yüzyıl sonu tercüme tarihi bakımından önemli kişilerden Kemal Paşazade Saîd de ünlü *Galatât-ı Tercüme* isimli on sekiz defterden¹⁰ oluşan eserin ikinci defterinin önsözünde metaforik bir tercüme tanımı yapar:

"Tercüme demek 'harf zarfest ve meâni hemçü âb' medlulünce âb makamında olan manayı, bir lisanın elfazı tarafından diğer lisanın zurûf-ı elfâzına nakl etmek demek olup tecviz olunan tezyinât, zarf-ı cedidin suyu bozması ihtimaline mebnî muhafazaten bazı eczâ-yı kimyevîye katmak kabilindendir." (1888, 2. defter)"

Burada mistik çağrışımlar taşıyan ve gelenekte karşılığı olan bir tercüme tanımı yapılmaktadır. Özellikle "zarf-mazrûf" mecazının kullanılarak kelimelerin değişmesi durumunda dahi anlamın değişmeyeceğinin varsayılması dikkat çekmektedir. Böylece Saîd, tercüme sadece kelimelerin yer değiştirdiği bir aktarım süreci olarak tanımlamakta ve tercümede "değişmez bir öz" varsaymaktadır. Ona göre mütercimlerin görevi, anlamın iki dilde değişmeden aktarılmasını sağlamak olmalıdır. Bu açıdan bakılırsa *Galatât-ı Tercüme*'nin Fransızcadan Osmanlı Türkçesine yapılan tercüme hatalarını göstererek bir anlamda orijinalin anlamını "aynen" aktaran karşılıklar önerdiğini düşünmek yanlış olmaz. Öyle ki Saîd'in aslına sadık bir tercüme anlayışını öne çıkarması, Ahmet Midhat tarafından klâsikler meselesinde ifade edilmiştir.

3.2. Tercüme Stratejileri veya Tercümede Tarîk ve Tarz

Çağdaş Çeviribilimcilerden Lawrence Venuti, *The Invisibility of Translator* (Çevirmenin Görünmezliği) (1998) isimli eserinde, strateji kavramını "yabancı bir metnin seçilmesi ve bu metnin çevirilmesi için bir yöntemin geliştirilmesi" şeklinde tanımlar (sf. 240). Tercüme stratejileri (*tarîk, tarz*) Osmanlı toplumundaki tercüme uygulamaları bakımından neredeyse tercüme yöntemleri anlamına gelir. 19. yüzyıl sonu itibarıyla oluşan tercüme söylemleri, uygulamada "harfiyyen/aynen", "mealen", "tevsien", "iktibas", "hülâsa", "taklid", "tanzir" ve "tahvil" gibi çeşitli tercüme stratejilerinin kullanıldığını göstermektedir. Bu olgu tercüme stratejilerinin geniş bir yelpazeye dağıldığına işaret eder. Aynı zamanda tercüme stratejileri, Osmanlı kültüründeki tercüme davranışlarını anlayabilmemiz konusunda da zemin sağlamaktadır. Dolayısıyla bu stratejilerin Osmanlı toplumunda tercüme kavramının kültürel bağlamını oluşturduğu ileri sürülebilir. Bu bölümde, bazı tercüme stratejileri ele alınarak öne çıkan kavramlar tartışılmaya çalışılacaktır.

⁹ Klâsik Türk ve Arap edebiyatlarında aktarımla ilgili meselelere ışık tutması bakımından bakınız Saraç (2000): 229-235. Saraç, makalesinde "lafız-mana problemi"ni ele almakta, intihal, iktibas, tazmin, tanzir gibi kavramların belâgatle ilişkisi, klâsik edebiyattaki eleştiri geleneği hakkında bilgiler vermektedir.

¹⁰ Kolcu (1999a) ve Kaplan (1998) bu eserin 17 defterden oluştuğunu belirtiyorlar. Ancak yaptığımız araştırma, eserin 1906/1324 yılında İstanbul'da Hilâl Matbaası tarafından *Galatât-ı Tercüme* adıyla yayımlanan 18. defterinin de bulunduğunu göstermiştir.

3.2.1. Temel Ayrımlar: *Harfiyyen-Serbest-Mealen ...*

Necib Asım'ın *Kitap*¹¹ (1893) isimli eseri harfiyyen ve serbest tercümenin kullanıldığı alanlara ilişkin bilgi verir. Buna göre, bilimsel veya teknik eserlerin tercümesinde genellikle "serbest tercüme" yöntemi kullanılmıştır:

"Tercüme iki suretle olur: Birisi serbest tercümedir ki, bir kitabın mealini mütercim kendi zevkine göre lisanına nakleder. Âsâr-ı fenniyenin bu yolda tercümesi, hem iyi anlaşılmasını, hem de az zamanda işin içinden çıkılmasını mucib olur. Bu sebeple ekser mütercimlerimiz bu yolu ihtiyar ederler. Âsâr-ı edebiyenin ise, aynen tercümesi mültezimdir. Binaenaleyh öyle tercümeğe heves edenlerin iki lisanda da fevkalade meleke sahibi olmaları şarttır." (a.g.e.,171-174)

Asım'ın söylemi tercümede anlaşılabilirliğe temel bir norm olarak dikkat edildiğini göstermektedir. Böylece bilimsel veya teknik eserlerin tercümesinde iletişim ihtiyacı ve bilginin anlaşılır şekilde aktarılması önem kazanır. Oysa edebî eserlerin tercümelerinde Asım, aslına sadık bir tercümeden yanadır. Bu görüşler metin türleri bakımından 19. yüzyıl sonunda iki stratejinin uygulandığına işaret etmektedir. Ancak Asım, edebî tercümelerde aynen tercümeği vurgularsa da iyi bir tercümeden erek dilde anlaşılır bir tercüme beklemektedir. Ona göre bir tercümenin erek dizgede benimsenmesinin koşulu tercümenin açık ve anlaşılır bir dille yapılmasıdır:

"Tercümenin vazih, sehlü'l-istifade edilir olması şarttır. Böyle olmayanlar bizim için tercümelikten çıkarak bir de onların tercümesine gerek görülür." (a.g.e.)

Orijinal metne sadık bir tercümeden bahseden Asım, erek dil açısından "kabuledilebilir"¹² bir tercümeği savunmaktadır. Çelişki gibi görünen bu durum aslında dizgenin tercüme üst-söylemi ile uygulamada oluşan sorunlar arasındaki mesafeye işaret eder. Asım'ın *Kitap*'ta Hamdi Efendi'nin, Harîrî¹³den yaptığı *Makâmât-ı Harîrî Tercümesi*'ni değerlendiren ileri sürdüğü görüşler tercüme üst-söylemi ve uygulama arasındaki mesafeyi örnekler:

"Tercümede şerait-i asliye tamamıyla fikr-i müellifi ifade ve mehâsin-i inşaya riyasetten ibaretse de, bir tercümenin iyi olması için, baştan başa müellifin eserde ilhâmât-ı maneviyelerini zayi etmemek de iltizam olursa, âsâr-ı edebiye ve şiiirye tercümesi âdeta imkân dışına çıkar. Öteden beri âsâr-ı mütercemeye asıllarının ters yüzü nazarıyla bakılarak tercümede aslın sanayi-i edebiyesinden sarf-ı nazarla fikr-i müellifin nakline riayet oluna gelmiştir. Tercüme bu surette âdeta ihtira' suretine girmiş olur. Hele tercümede sanayi-i lafziyenin edası kabil olamaz. Buna uğraşanlar bir iş göremez. Hamdi Efendi merhum Makâmât-ı Harîrî Tercümesi'nde sanayi-i lafziyenin de muhafazasına gayret ettiğinden kitabı Türkçecilikten ve hatta tercümelikten çıkmış ve âdeta Arapçasını okumak daha hayırlı olmuştur." (a.g.e.)

¹¹ Eserin içinde "Tercüme" başlıklı bir bölüm bulunur. Burada Asım, dönemin tercüme tanımına ilişkin bilgiler vermektedir. Bu bölümün günümüz Türkçesi ile hazırlanmış diliçi çevirisi için bakınız Necip Asım Yazıksız (tarihsiz), *Kitap*, haz. Türker Acaroğlu, İstanbul: İletişim Yayınları: 149-151.

¹² "Yeterlilik" ve "kabuledilebilirlik" kavramları betimlemeli-tarihsel Çeviribilim yaklaşımını kuramlaştıran Gideon Toury tarafından ileri sürülmüştür. Buna göre "yeterlilik" çeviri sürecinde çevirmenin kaynak metnin normlarına, "kabuledilebilirlik" ise erek dizgenin normlarına yakın olmasıdır. Bu kavramlar kaynak ve erek metinler arasındaki eşdeğerlik ilişkisinin saptanmasında öne çıkan kuramsal-kavramsal araçlardır. Bakınız Toury (1995).

¹³ 12. yüzyılda yaşamış Arap yazar ve dilcisi.

Buradaki ifadeler, 19. yüzyıl sonu itibariyle Türkçe konusunda "yeterli" ve "kabul edilebilir" tercüme şekline bir ayırımın oluştuğunu göstermektedir. Necib Asım'a göre "yeterli" bir tercümede, orijinalin "tabirât", "ıstılahât", ve "hissiyât"ı korunmaktadır (a.g.e.). *Kitap*'ta ele alınan tercüme konusu, yaklaşık dört yıl sonra "Klâsikler" başlıklı makalede biraz daha açıklanmıştır (Asım 1897). Bu açıklamada Asım, dört tercüme stratejisinden (*tarîk*) bahseder. *Kitap*'ta "harfiyyen" veya "serbest" olarak betimlediği sınıflandırmaya, *taklid* kavramını da dahil eder. Daha çok Arabî ve Farişîlerin kullandıklarını belirttiği birinci yöntemle göre, orijinal eserin "sanâyi-i maneviye ve lafziye"si yani sözle ve anlamla ilgili sanatları tercümede korunmaktadır. Özellikle bu tür tercümelerde Arapça ve Farsça kelimelerin arasına birkaç Türkçe kelime sokulduğunu belirtir. Burada karşımıza çıkan ilginç bir olgu, Arabî ve Farişîlerin tercümede bir "çevirmeme" (non-translation) stratejisi izlemeleridir. Böylece Türkçe karşısında bir başka dil politikası uyguladıkları görülmektedir.¹⁴ İkinci yöntem, anlamla ilgili sanatların korunurken sözle ilgili sanatların değiştirildiği stratejidir. Asım, bu yöntemde her iki dili iyi bilen mütercimlerin başarılı olabileceklerini düşünmektedir. Dönemin daha çok romancı ve gazetecilerince kullanılan üçüncü stratejide ise orijinalin anlamı aktarılmaktadır. Ancak Asım, mütercimlerin orijinali çalاکalem okuyarak tercüme etmelerinden ötürü bu yöntemle aktarılan eserleri pek tercüme olarak görmemektedir. Dördüncü strateji ise *taklid*dir. Fakat *taklid* de Asım'ın söyleminde orijinal eserin tercümesi olarak değerlendirilmez (Asım 1897). Ahmet Midhat'ın tersine, Asım'ın *taklid* stratejisine olumsuz yaklaştığını, sadece bilgilendirici olma noktasında, bu stratejiyi benimsediğini söyleyebiliriz. Öyle ki Asım, klâsik eserlerin *taklid* ve *tanzirin*in erek dizgenin kendi klâsiklerinin oluşmasını engelleyeceğini düşünmektedir (Asım 1897).

Edebî tercüme konusunda dönemin önemli kalemlerinden Muallim Naci de *Şöyle Böyle* (1885) isimli eserinde tercüme stratejilerinden bahseder. Naci, edebiyat tercümelerinde aynen tercümeden ziyade "mealen" veya "tevsien" yapılan tercüme stratejilerini öne çıkarır:

"Tercüme -aynen-mealen-tevsien- olmak üzere üç nev'e münkasım olmakla bu tercüme-i mâhirânemiz üçüncü nev'den addolunur. Lisanlar şive-i ifadece yek diğerine az çok mugayyir olduğundan aynen tercüme her yerde yürüyememek zarurîdir. Bir lisanda bazı ifadât bulunur ki diğer lisana aynen tercüme edilecek olsa hiçbir şey anlaşılmaz. Anlaşılsa da zevki çıkmaz. Binaenaleyh tercümelerimizin çoğu mealen olmak lâzım gelir. İkinci yolda olan tercümeler arasına, ifade olunacak maksad-ı asfîyi ihlâl değil, izah ve tezyin eyleyecek bazı tabirât ilave edilecek olursa tarz-ı tercüme üçüncü nevi irca edilmiş olur. Bir eserin ne yolda tercümesi münasib olacağını mütercimin zevk-i edebîsi tayin eder. Mesela şu Nizamî'nin bu eseri aynen tercüme edilse pek tatsız bir şey olur. Mealen tercüme edilse dahi makam, tafsile ihtiyaç göstermekte olduğu cihetle yine pek güzel bir şey olamaz. Buna göre enseb olan sevk-i tab-nikat ile ihtiyar buyurduğunuz tevsien tercüme yoludur. Bu üçüncü tarz üzere yapılacak tercümeler ötekilerden daha ziyade şayan-ı itinadır. Zira izah ve tezyin için ilave olunacak kelimâtın asıl eserin mealıyla üslub-ı cereyan ifadesine halel getirmeyecek surette intihabı o kadar kolay bir şey değildir." (sf. 98).

¹⁴ Asım, bu tercüme davranışını Türkçecilikten uzaklaşmak olarak değerlendirmektedir. Ancak bu davranışın Osmanlı tercüme geleneğinin bir parçasını oluşturduğu muhakkaktır. Acaba bu durumun, Osmanlı tercüme geleneğinde karmaşık bir konu olan "telif-tercüme" belirsizliğinin oluşmasında etkisi bulunduğu düşünülebilir mi?

Naci'nin söylemi, bilimsel veya teknik eserlerin tercümesinde izlenen anlaşılabilir olma kaygısının edebiyat alanında da bulunduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla, 19. yüzyıl sonu tercüme söyleminde "anlaşılabilir" bir metin oluşturmak, öncül bir norm olarak belirginleşmektedir. Bu dönemde edebiyat tercümelelerinde sanatsal veya estetik kaygılardan ziyade, metinlerin anlaşılmasının hedeflenmesi, iletişim ihtiyacının hâlâ Osmanlı toplumunda geniş okur kesimleri için önemini koruduğunu düşündürmektedir. Ahmet Midhat'ın "Yine İkrâm-ı Aklâm" makalesindeki ifadeler, "anlaşılabilirlik" normunun popüler edebiyat okurları için anlamlı olduğunu göstermektedir:

"...Felatun, Sokrat, Ksenofon vesaire gibi meşahîrin ibare-i Yunaniyesi sol sayfanın yukarıki nısfına aynen derc olunduktan sonra sağ sahife boylu boyuna iki sütuna bi't-taksim birinci sütuna kelime-be-kelime cümle-be-cümle Yunanî ibareler ve onların mukabiline ikinci sütuna dahi noktası noktasına Fransızca tercüme yazılmıştır. Bu tercüme okunsa letafetini bulmak şöyle dursun, anlaşılmağa bile kâbil olamayacağından, hülâsa-i tercüme halis Fransızca ile bir daha kaleme alınarak o da sağ sayfanın aşağıki nısfına derc olunmuştur. Teracim-i ayniyye, o lisanın hakayık ve de kayık letafetine vusul için olduğu cihetle bu yoldaki müşkilat işte bu surette bertaraf edilmiştir." (Midhat 1897b)

Her ne kadar "teracim-i ayniyye" taraftarı olmadığını ifade etse de Midhat, bu yöntemin orijinalin dil ve yazı özellikleri hakkında fikir veren bir yöntem olduğunu belirtir. Ancak bu stratejiyi kullanmayı tercih etmemiştir. Midhat'ın "teracim-i ayniyye"yi değerlendirmesindeki kıstas hem bu tarz tercümelelerin zor yapılması hem de bu stratejinin orijinal eserin anlaşılmasında bir engel oluşturmasıdır. Bu nedenle Midhat, okurun orijinal metni anlayabilmesini öne çıkarmakta; "halis" bir dille yapılacak "hülâsa-i tercüme" yöntemine işaret etmektedir. Ona göre "hülâsa-i tercüme"ler orijinali anlaşılır hale getirirler. Burada Midhat'ın hülâsa-i tercüme yöntemini *taklid* dışında ele alması, bu yöntemi *nakl* kavramı altında tartıştığını düşündürmektedir. Dolayısıyla Midhat'ın söyleminde hülâsanın *taklid* değil bir *nakl* stratejisi olarak düşünüldüğü görülmektedir. Ahmet Midhat ve Ebüzziya Tevfik'in Paul de Kock'tan birlikte tercüme ettikleri *Üç Yüzlü Bir Karı*'nın (1877) önsözü, Midhat'ın tercüme anlayışına oldukça açıklık getiriyor:

"Bu hikâye müellifin bu isimdeki hikâyesinin harfiyyen tercümesi değildir. Çünkü lisan-âşına olanlar bunun muhal derecesinde müşkil olduğunu teslim ile beraber harfiyyen edilen tercümede bâhusus bir lisana mahsus her türlü şiveyi başka bir lisana nakilde eskisindeki gibi letafet olmayacağını dahi itirafa mecbur olmaları tabiidir. Mealen dahi tercüme etmedik. Çünkü Pol dö Kok'un eserinde olan letafeti, rumuzu, nikatı Paris'te yaşamış olanlardan maadası çok temyiz edemez. Binaenaleyh biz hikâyenin hükmünü *Türkçe yeniden kaleme aldık*. Aczimizi itiraf ederiz. Dava eyleyebilmekte selahiyetimizi kâil olduğumuz maharet, azâ-yı vak'anın tavır ve mişvarlarını asla bozmayıp ebnâ-yı beşerde renk renk cilveger olan tecelliyât-ı fitratı, bu hikâyenin dairesini ... Pol dö Kok'un göstermek istediği yolda gösterebilişimizden ibarettir." (dö Kok 1877) (italik benim).

Bu ifadeler Midhat'ın "yeniden yazım" yaklaşımını, gerek harfiyyen tercümenin aktarımında yol açtığı zorluklar, gerekse anlaşılabilirlik nedeniyle benimsediğini göstermektedir. Bütün bunların yanında bu tür stratejilerin, 19. yüzyıl sonu yerli edebiyatın üretilmesinde ve planlanmasında etkin olarak kullanıldıkları da düşünülebilir. Avrupaî bir edebiyatın ve yeni

türlerin oluşmasında "pragmatik" yaklaşımların erek dizgenin tercüme faaliyetinde pragmatik sonuçlar doğurabileceği muhtemeldir. Bu bağlamda Ahmet Midhat, tutarlı ve sistemli yaklaşımıyla modern Türk edebiyatının planlanmasında ve üretilmesinde tercümeyle etkin şekilde kullanan bir "yazar-mütercim" ve "edebiyat planlayıcısı"¹⁵ olarak karşımıza çıkar.¹⁶

Tercüme ve izlediği yöntem konusunda ilginç bilgiler veren Tanzimat dönemi yazar ve mütercimlerinden birisi de Manastırlı Mehmed Rifat'tır. Ölümünden sonra kızı tarafından 1908 yılında yayımlanan ve "Hazine-i Hikemiyât" serisinden çıkan *Cevâhir-i çihâryâr ve emsâl-i kibâr*¹⁷ (1908) isimli kitabın önsözünde tercüme yönteminden bahseder. Rifat, Arapça, Farsça ve Fransızcadan yaptığı tercümelemlerde "harfiyyen tercüme" ile "aynen hall" yöntemlerini kullanmadığını ifade eder ve okurlarının tercümelemlerini bu amaca göre değerlendirmelerini ister:

"İşte bu fakir, yani erkân-ı harb Manastırlı Mehmet Rifat dahi bu hülasadaki tarıklere tevessül ederek işbu muktebesât mecmuasının hâvî olduğu şeyleri yazmış olduğumu ve harfiyyen tercüme ile aynen "hall"den mütevakki idüğümü beyan eyledim, ta ki harfiyyen tercüme zannolunup da bazılarına tariz olunmasın. Ben şu muktebesâtı lisan-ı Osmanî üzere ifade de hangi ciheti tatlı buldum ise o yola giderek yazdım. Mütaliîn-i kirâm da ona göre okusunlar." (Rifat 1908: 12)

Mehmed Rifat'ın tercümeyle belagat kavramlarıyla birlikte değerlendirmesi dikkat çekicidir. Söyleminde aktarım faaliyetini "usul-i tercüme" ve "akd ü hall"¹⁸ kavramlarıyla ele alır. Tercümede, Arap yazarlarından Selahaddin-i Safdî'nin *Lamiyetü'l-Acem* isimli bir eseri şerh ederken uyguladığı yöntemi benimsediğini ifade eder. Bu yöntem esasen Yunanca eserlerin Arapçaya tercümesinde izlenen bir yöntemdir. Dolayısıyla Rifat'ın verdiği bilgiler aynı zamanda Arap dizgesinde o dönemde kullanılan yöntem konusunda da ipuçları vermektedir. Buna göre Arap dizgesinde, "nakl ve tercümede" iki yöntem kullanılmıştır: Birinci yöntemde Yunanca kelimelerin birer birer Arapça karşılıkları yazılarak, cümleler kelime kelime aktarılmıştır. Ancak bu aktarımda her Yunanca kelimeye Arapça bir karşılık bulunmadığından tercümede Yunanca sözcüklerin aynen kaldıkları belirtilmiş; ayrıca kelimelerdeki mecaz ve istiarelerin harfiyyen tercümesi de yapılamadığından, duyguların aktarılması mümkün olamamıştır.¹⁹ İkinci yöntemde ise kelimelerin eşdeğer olup olmadıklarına bakılmaksızın, mütercim okuduğu cümleyi güzelce anlayarak, o cümlenin anlamını Arap lisanına aktarmaktadır.

Manastırlı Rifat, "usul-i tercüme"nin yanında belagatte aktarım yöntemi olarak kullanılan "akd ü hall" kavramlarını da açıklar. Bu yöntem daha çok mensur bir eserin nazma *tahvil* edilmesi (akd) ile manzum bir eserin nesre *tahvil* edilmesini (hall) içerir. Bir başka deyişle bu kavramlar [telif ya da tercüme edilen] şiirin biçimsel değişimiyle, biçimler arası aktarımla ilişkilidir. "Hall" yöntemi, veya şiirin düzyazıya "tahvil" edilmesi ise üç şekilde

¹⁵ Edebiyat ve kültürün planlanmasıyla ilgili kuramsal yazılar için bakınız Toury (2002); Even-Zohar (2002).

¹⁶ Ahmet Midhat'ın tercümelemleri üzerine yapılan bir tez çalışması için bakınız Bengi (1990).

¹⁷ Manastırlı Rifat'ın tercümeyle ilgili görüşleri için ayrıca bakınız Acaroğlu (1948).

¹⁸ Belagat terimleri olan bu kavramlardan "akd", "bağlamak" anlamına gelir. Terim olarak iktibas yapmadan nesri nazma çevirmektir. Bu sanatta nesrin tamamı veya büyük bir bölümü şiirleştirilir. Şiirin vezne uyması için, şair eksiltme veya eklemeler yapabilir. "Hall" ise sözlük anlamı olarak "çözmek, açmak" anlamlarına gelir. Bu terim "akd"nin tefsiri, yani nazmı nesre çevirmektir. Bakınız Akdemir (1999).

¹⁹ Yunanca eserlerin Arap dizgesine aktarılmasında izlenen yöntem ile Ahmet Midhat'ın "Yine İkrâm-ı Aklâm"da bahsettiği yöntem arasındaki benzerlik dikkat çekmektedir.

yapılmaktadır. Birincisi "edna" yoludur. Burada orijinal şiir, aynı kelimeler kullanılarak düzyazıya *tahvil* edilir. İkincisi "tarz-ı mutavassıt" denilen orta yoldur. Burada orijinal şiirin anlamını bozmamak üzere bazı kelimeler olduğu gibi bırakılarak bazıları değiştirilir. Üçüncü yol ise orijinal şiirin anlamını alarak, başka güzel kelimelerle "yeniden dökmek"tir. Nâsirden, yani şiiri düzyazıya aktaran kişiden, şiiri "yeniden dökerken" orijinalin anlamını genişletmesi, güzel bir "tahvil" ortaya koyarak orijinali erek dilde yeniden yazması beklenmektedir:

"Usul-i tercümede mütercim tercüme edeceği şeyin müteallik olduğu ilim ve fenni gereği gibi bilmek şartıyla lisan-ı âherde olan ol maddeyi arız ü amik mütalaa ettikten ve güzelce anladıktan sonra hangi lisana nakledecekse o lisanın şivesine tatbikan yeniden bir şey yazar gibi yazmaktan ibarettir" (Rifat 1908)

Manastırlı Rifat'ın söyleminde öne çıkan "akd" ve "hall" gibi yöntemler, "tahvil" kavramının da tercümeyle ilişkili bir kavram olarak Osmanlı dizgesinde kullandığını göstermektedir. Burada dikkati çeken olgu, *tahvil*'in İslami [veya değil] edebiyatlar arasında telif ya da tercüme metinlerin aktarılmasında, metinlerin biçimlerinin değiştirilmesinde kullanılan bir uygulamayı temsil etmesidir. Dolayısıyla *tahvil*'in şiir ve düzyazı gibi türler arasındaki aktarımı gösteren "tercüme"yle ilişkili bir kavram olduğu görülmektedir.

Tanzimat dönemi mütercimlerinden Saffet Nezihî de *Malûmat* mecmuasında yayımlanan "Tercümelerimiz" isimli yazısında tercüme konusunda üç yöntemin bulunduğunu belirtir: "Harfiyyen tercüme", "aslından tebâüd edilmeksizin mealen tercüme", "mealen ve tafsilten tercüme". Mütercimlerin tercümelerinde bu yöntemlerden birisini izlemeleri gerektiğini, ancak bu yöntemlerin bazı eksiklikleri bulunduğunu ifade eder. Ona göre, Batı edebiyatından yapılan tercümelerde orijinalin anlam ve üslubunun tamamıyla tercüme edilmesi güçtür:

"Herhangi bir kitabı lisanımıza nakletmek için mütercimlerimiz bu üç usulden birini kabule mecburdurlar. Halbuki bunlardan üçünün de mehâziri, nakâyısı var. Elsine-i ecnebiyedeki dekâyık-ı meaniyi o üslub ile tamamen tercüme etmek o derece müşkil bir keyfiyettir ki tamamı-i muvaffakiyet âdetâ müsteb'addir. Aslına tamamen mutabık olarak tercüme edilmiş olmakla beraber üslubunda aynı selâset aynı letâfet muhafaza edilebilmiş bir numune irae edilmek icab ederse intihâbda pek büyük müşkilât çekileceğine emin olunuz. Hatta şunu da söylemeye cesaret ederim ki, şayan-ı intihab görünen numuneler hadde-i intikadden geçirilecek olursa hiçbirinin matluba tevafuk edemeyeceğini anlarsınız." (Nezihî 1902)

Dolayısıyla Saffet Nezihî'nin ifadesinde de Batı dillerinden yapılan tercümelerde orijinalin anlamındaki inceliğin, üslubundaki akıcılık ve letafetin aktarılmasının bir norm olarak belirginleştiği görülmektedir. Ancak orijinalin gerek semantik gerekse estetik niteliklerinin tercümelerde aktarılmasının bir sorun olduğu da açıktır. Bu durum edebiyat tercümelerinde orijinalin, "şerh", "tebaüd", "tafsilât" gibi metnin genişlemesine yol açan çözümler getirdiğini, bu tür çözümlerin de Osmanlı kültürünün tercüme geleneğinde bulunduğunu teyit ettiğini söyleyebiliriz.

3.2.2. Bir Tercüme Stratejisi Olarak *Taklid* ve Ahmet Midhat

Bu bölümde 19. yüzyıl sonu tercüme söylemlerinde öne çıkan *taklid* kavramı, dönemin tercüme faaliyetini anlamamız bağlamında ele alınacak; kavramın işaret ettiği sorunlar

Tanzimat edebiyatının önemli yazar-mütercimlerinden Ahmet Midhat'ın görüşleri üzerinden tartışılacaktır.

Taklid kavramı 19. yüzyıl sonunda tercümeyle ilişkili söylemlerin etrafında kümelendiği iki önemli kavramdan birisidir. Söylemlerde *nakl* karşısında konumlandırılan *taklid* kavramının esas itibarıyla "yeni eserler verme", "yeniden-yazma" bağlamında ele alındığı görülmektedir. Klâsikler tartışmasında pek "saygın görülmeyen" bir tercüme stratejisi olarak değerlendirilen *taklid*, genellikle yabancı dizgenin eserleri hakkında "bilgi vermek" istendiğinde kabul görmüştür. Dolayısıyla bilgilendirme işlevinin önem kazandığı durumlarda dizgenin *taklidi* bir "tercüme" stratejisi olarak onayladığı ve teşvik ettiği söylenebilir. Ayrıca bu durum, bilgilendirme işlevinin öne çıktığı durumlarda, edebiyat tercümelelerinden "sanatsal" olmaktan çok "bilgilendirici" olmalarının beklendiğini de düşündürmektedir.

Klâsikler meselesinde Ahmet Midhat'ın *taklid* yoluyla Osmanlı toplumunda klâsik bir dönem ve bilgi birikimi oluşturmalarının eleştirilmesi²⁰, dizgede tercüme kavramı etrafında "saygın" ve "popüler" karşıtlığının korunduğunu göstermektedir. Ancak eleştirilmesine rağmen *taklid* stratejisinin, gelişme sürecindeki bir edebiyatta yeni türlerin ve eserlerin oluşmasına daha kolay zemin hazırladığını ileri sürebiliriz. Bununla beraber bu tür eserlerin telif ile tercüme eserler arasındaki ayrımın belirsizleşmesinde de etkili olabileceğini düşünmek gerekir.²¹ Acaba Midhat'ın bilgilendirici olmak bakımından "hülasa" ve "iktibas"a başvurması ile tercüme-telif arasındaki ayrımın belirsizleşmesi arasında nasıl bir ilişki vardır? Sorunu tartışmak bakımından Midhat'ın *Nedamet Mi? Heyhat* (1888) isimli "tercüme"si ele alınabilir. Dış kapakta eserin Emile Auffer'den "muktebes" olduğu belirtilmekte, ancak Midhat, muharrir olarak görünmektedir.²² Bu durum şüphesiz bir tercüme davranışını yansıtmaktadır. Eserin muktebes olduğunu söyleyerek kaynağını göstermesi, onu doğrudan tercüme bağlamına çekmektedir. "Muharrir" ibaresinin dizgede iktibas edilen diğer tercüme eserlerde kullanılıp kullanılmadığı, ayrıca incelenmesi gereken bir başka husustur. Bu konuya, telif ve tercüme eserlerin kapakları ve bu tür eserlerin gazete ve dergilerdeki ilanları üzerinde yapılacak incelemeler açıklık getirebilecektir.²³ Ancak şimdilik 19. yüzyıl sonunda tercümenin, yerli edebiyatın üretilmesinde işlevsel olduğu söylenebilir.²⁴ Klâsiklerin çevrilmesi konusunda Ahmet Midhat kadar çalışkan Muallim Naci'nin, Volter'in *Henriyat*'ını *Şeh-nâme*'ye benzetmesi bu durumu örneklemektedir:

"(...) 'Hazret! Bunları yazdım ama yine klâsiklere benzetemedim. Volter'in *Henriyat*'ını taklid mümkündür. Çünkü bir nevi şeh-nâmedir. Fakat Rasin'in Korneyl'in trajedilerini taklid mümkün olamayacak." (Midhat 1897a) (italik benim)

Bu ifade, batıdan değişik stratejilerle aktarılan yeni tür ve temaların geleneksel yazı faaliyetinin kavramlarıyla karşılandığını göstermektedir. Geleneksel yazma faaliyeti ve metin

²⁰ Bu eleştiriler için bakınız Cenab Şahabettin (1897); Kemal Paşazade Saîd, *Galatât-ı Tercüme*, 15. ve 16. defterler.

²¹ Tanzimat döneminde yapılan tercümeleleri "çoğuldizge" kavramı açısından ilk kez ele alan Paker, Midhat'ın "aşırı kabul edilebilir" tercümelelerinin telif ve tercüme eser arasındaki farkı belirsizleştirdiğini ileri sürmüştür. Bakınız Paker (1987): 40.

²² Ahmet Midhat'ın tercümeleleri üzerinde metinsel ve metin-dışı normların incelenmesi için bakınız Bengi (1999).

²³ Bu konuya dikkatimi çeken hocam Zehra Toska'ya teşekkür ederim.

²⁴ Edebiyat çoğul-dizgesi içinde çeviri edebiyatın durumunu inceleyen Even-Zohar, çeviri edebiyatın merkez konumunda olduğu zaman telif eserle çeviri eserler arasındaki ayrımın belirsizleşebileceğini belirtir (Even-Zohar 1990).

üretme mekanizmaları düşünüldüğünde, yabancı dizgedeki bir eserin *iktibas*, *tanzir*, *taklid* edilmesi veya aktarımı yapanların *muharrir*, *mütercim*, *nâkil* olarak karşımıza çıkması, Osmanlı yazı geleneğine oldukça uygun görünmektedir. O halde eser kapakları, önsözler gibi metin-dışı bulgularda karşılaştığımız sorunlar Osmanlı yazı geleneğindeki (divan edebiyatı) "telif-tercüme" meselesiyle²⁵ ilişkili düşünülmelidir.²⁶

Telif-tercüme meselesi sadece eski Türk edebiyatı için değil modern Türk edebiyatı alanının Cumhuriyet öncesi tercüme faaliyeti için de bir sorunsaldır. Modern Türk edebiyatı alanında tercümelerin değerlendirilmesinde belirginleşen temel sorunlardan birisi, *taklid*, *iktibas* veya *tanzir* edildiğini beyan eden eserlerin nasıl değerlendirileceğidir. Bu tür sorunların incelenmesi bakımından, *taklid* stratejisini bir *tercüme prosedürü* olarak kullanan Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinin sınıflandırması iyi bir araştırma alanıdır.²⁷ Bibliyografya denemelerinde ve değerlendirmelerinde bazı araştırmacılar, Osmanlı kültüründeki tercüme kavramının geniş bağlamına genellikle dikkat etmediklerinden, eserlerin kendileri için kullandıkları son derece önemli kavram ve terimleri göz ardı edebilmekte, kendi [modern] kavram ve tanımlarıyla eserleri sınıflandırmaya çalışmaktadırlar. Şüphesiz bu tür sorunların, tercüme (ve telif) olgusuna yaklaşırken sınırlı tanımlar kullanmaktan ve yöntemsel bir boşluktan kaynaklandığı düşünülebilir. Bu hususun, yeni Türk edebiyatı çalışmalarında Cumhuriyet öncesi telif veya tercüme eserlerin yeniden değerlendirilmesine işaret ettiği açıktır. Konunun değerlendirilmesi, *taklid* ve *tanzir* edilen eserleri, tercümeyle ilişkili kavramlar altında sınıflandırmamız gerektiğini gündeme getirecektir.²⁸ Ayrıca Ahmet Midhat gibi *taklid* kavramını Osmanlı dizgesine sokarak sistemli bir politika izleyen, söylemiyle *taklid* kavramına merkezi ve işlevsel bir etkinlik kazandırmaya çalışan yazarların ne tür tercüme stratejileri kullandıklarını belirginleştirecektir. Çünkü Ahmet Midhat'ın tercüme söylemi, *taklid* kavramının sıkça "yeniden-yazım", "nazire", "iktibas" gibi kavramlarla ilişkilendirildiğini göstermektedir.²⁹ Dolayısıyla tercüme (ve telif) kavramını sınırlandıran tanımlamalardan kaçınan bir yaklaşım, geleneksel edebiyat ve tercüme tarihiyle ilgilenen araştırmacıların mesele olarak görmediği kavramları, terimleri ve söylemleri sorunlaştırabilmemizi de mümkün kılacaktır. Bu durum, 19. yüzyıl sonu itibarıyla [ve genel anlamda Osmanlı tercüme tarihi bakımından] "tercüme" kavramının daha geniş bir bağlamda ele alınmasını, sınırlan-

25 Eski Türk edebiyatında telif-tercüme ilişkisi hakkında bir tartışma için bakınız Toska (2000).

26 Bengi (1999), Ahmet Midhat'ın çeviri normlarını ve eserlerini incelerken, önsöz, sonsöz, kapak vb. metin-dışı kaynaklardaki bilgilerin "tuhaf ve aldatıcı" olabileceğine, bu bilgilerden elde edilecek normların metinsel karşılaştırmalardan elde edilecek normlarla çelişebileceğine dikkat çekmektedir.

27 Ahmet Midhat Efendi'nin batı dillerinden "tercüme, taklid, iktibas" vb. ettiği roman ve hikâyeler hakkında bilgi için bakınız Tansel (1955). Ayrıca bakınız Bengi (1999): 67-76. Bengi (1999), Midhat'ın tercümelerindeki normları incelemesi ve Çeviribilim çerçevesinden bazı kavramsal sorunlara işaret etmesi sebebiyle önemlidir.

28 Tercüme konusunda tür kavram ve tespit sorunlarını eski Türk edebiyatında ele alan yazılar için bakınız Paker (2002), Toska (2000). Osmanlı tercüme tarihi araştırmalarında "tercüme", "nazîre" gibi kavramları sorunsallaştıran Paker, bu kavramları kültürle ilişkileri bağlamında ele almakta ve kavramsal bir bakış açısı oluşturmaktadır. "Tercüme-telif" ilişkisini sorunsallaştıran Toska da eski Türk edebiyatı alanında "tercüme eserlerle telif eserler arasında kalan (...) eserlere ne ad verileceği" sorununa işaret etmekte ve bu eserlere "nazîre" denmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Eski Türk edebiyatı alanındaki bu sorunların, Tanzimatla başlayan ancak bir geleneğin devamı olan yeni Türk edebiyatının ilk dönemleri için de geçerli olduğu hatırlanmalıdır.

29 Bu ilişkinin tespit edilmesi amacıyla ilk planda yazarın *Nedamet Mi? Heyhat!* (1888), *Sid'in Hülasası* (1890-91) isimli "tercüme" eserlerinin önsözü ile klâsikler tartışmasındaki "Müşabaka-i Kalemîye İkrâm-ı Aklâm" ve "Klâsikler Meselesinin Biraz Tevsii" isimli makalelerine bakılabilir.

dırıcı tanımlardan uzak durulmasını,³⁰ aktarımla ilgili olguların "tercüme" nosyonu içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

3.2.3. Yerli Edebiyatın Üretilmesi Bağlamında *Taklid* ve Ahmet Midhat

Ahmet Midhat'ın söylemi ve klâsikler meselesi, batılı pekçok edebî eserin, Osmanlı dizgesine aktarılmasında *taklid*'in etkin bir "tercüme" stratejisi olarak gündeme geldiğini ve bu tür eserlerin tercümeyle ilişkili bir alt-dizge oluşturduğunu göstermektedir. Bütün bunların yanı sıra dikkatimizi çeken bir olgu da, Midhat'ın tercümeyle toplumların gelişmişliğinin bir göstergesi olarak düşünmesi ve ona "ilerletici" bir işlev yüklemesidir. "Klâsikler Meselesi"nde tercümenin edebiyatı geliştireceğini (Midhat 1897a) ve böylece dilin genişleyeceğini belirtmesi *taklid* ile "ilerleme" arasında bir ilişki kurduğunu gösteriyor (Midhat 1897b):

"(...) Biz hakikaten klâsik devrine henüz girmedik. Onun için diyoruz ki Faustlar, Sidler, Andromaklar, Romeo Jülyetler gibi âsârı, üdebâmız, şuarâmız henüz vücuda getiremeyeceklerinden hiç olmaz ise şimdiki halde tercümelerini olsun vücuda getirelim. (...) 'Arşın boyu konak beş gün oturak' kabîlinden hareket ile kemâlât-ı matlube menziline vâsıl olabilir miyiz? Birisi bize derece-i terakkiyatımızı sorsa da 'henüz Romeo Jülyet'i filanı bilmeyiz. Bunlar taklid değil henüz tercüme bile olunmadılar' desek acaba bu sözümüz nasıl bir çehre ile telâkkî olunur idi?" (Midhat 1897a)

Midhat'ın terakki ve tercüme arasında kurduğu ilişki önce *Sid'in Hülasası* isimli tercümenin önsözünde ifade edilmiştir. Burada Midhat'ın Avrupa kültürünün öğrenilmesi ile terakki nosyonu arasında bir bağlantı kurması önemli görünmektedir. Bu düşünce, Avrupa klâsiklerinin benzerlerinin üretilmesi için model alınabilecekleri söylemine zemin hazırlamış görünmektedir:

"Filvâki bu "klâsik âsâr dahi bu cümledendir. Bunlardan haberdar olmayanlar Avrupa'nın büyük kısm-ı terakkisine vukuf hâsıl edememiş olurlar (...) Avrupa klâsikleri! Üç-dört yüz seneden beri herşeyi tecrübe ede ede terakkiyatın hemen hemen merteb-i gayesine varmış olan Avrupa bizim için muhassenat-ı maddiyenin her cihetinde bir meşk demektir. Edebî klâsikler ise Avrupa'nın hakikaten en büyük iftihar eylediği âsâr-ı muvaffakiyeti olup bizce en ziyade temeşşuk ve âdeta taaşşuk edilecek şey dahi bunlardır. Lâyık mıdır ki bunlar bizce meçhulâtan kalsınlar? (Midhat 1891).³¹

Osmanlı dizgesinde yeni türlerin oluşturulması konusunda Ahmet Midhat kadar, dönemin saygın yazarlarından damadı Muallim Naci de çabalamış; o da tıpkı Midhat gibi Avrupa klâsiklerini *taklid* ederek erek dizgede yeni bir tür oluşturmak istemiştir. Onun bu

³⁰ Çeviribilim alanında çeviri tarihi ve tarihyazını konusunda görüşler ileri süren Jose Lambert, çeviri kavramının sorunlu bir inceleme alanını oluşturduğunu belirtir. Çeviri kavramının normlar, kavramlar açısından tanımı ile kuram ve uygulama açısından farklılaşabileceğine dikkat çeker. Bu nedenle "çeviri nedir, çeviri neydi, benzer kültürel durumlarda farklılaşmasının ya da farklı kültürel durumlarda ortaklaşmasının anlamı nedir, eşsüremli ya da artsüremli yaklaşımlardan bu değişimlerin ilkeleri neler olabilir, diğer yazılı iletişim biçimleriyle ilişkisi nasıldır" gibisinden soruların araştırılmasında sınırlandırıcı çeviri tanımlarından çok, büyük ve küçük ölçekli tanımların birlikte alınması gerektiğini belirtir. Lambert (1993): 3-25. Konumuz bakımından, Lambert'in belirttiği gibi "tercüme" veya "çeviri" tanımının genişletilmesi, bu kavramlar etrafında gelişen öteki kavramları, eserleri yeniden değerlendirme imkanı verebilecektir.

³¹ Bu eserin önsözünün çevrimyazısı için ayrıca bakınız Acaroğlu (1951).

çabası konusunda Midhat "Maksadı Osmanlıca trajediye bir yol açmak idi. Muvaffak olamadı." demektedir (Midhat 1897a). Naci, Batı klâsiklerinin taklid edilmesindeki başarısızlığına gerekçe olarak bu eserleri karşılayacak yerli eşdeğer biçimlerin bulunmamasını gösterir. Ancak bu tür sorunlar, yabancı biçimleri karşılayacak yeni yerli biçimlerin henüz gelişmemiş olmasının, mevcut olanların da aktarımda yetersiz kalmasının getirdiği sorunlardır.

Ahmet Midhat, *Nedamet Mi? Heyhat!*'ın "Mukaddime Makamında Bir Hasbıhal" isimli önsözünde roman türünün Avrupa'ya oranla Osmanlı kültüründe kısa bir sürede gelişmesini, bu eserlerin "tercüme" veya "taklid" edilmesine bağlamaktadır. Önsözde ilk tercüme edilen romanların erek dizgede nasıl alımlandığı konusunda da bilgi vermektedir. İlk tercüme roman olarak nitelediği *Telemak*'ın³² bir roman değil de bir hikmet kitabı olarak okunduğunu, hatta işin tasavvufi çıkarımlara kadar vardığını eleştirmektedir. Midhat ikinci tercüme roman olarak bahsettiği *Monte Kristo*'nun³³ erek okurlar tarafından konusu itibariyle çok beğenildiğini belirtmektedir. Önemli olan bu beğenin erek dizgede "benzer eserlerin" tercüme ve taklidini teşvik etmesidir. Ahmet Midhat'a göre kaynak dizgede *Monte Kristo* gibi tercüme değer bir başka roman bulunmadığından, kendisi erek dizgenin ihtiyacını karşılamak üzere "takliden" *Hasan Mellah* isimli eseri yazdığını; Fransız edebiyatından bu tür eserleri *taklid* ve *tanzir* ettiğini belirtmektedir:

"...Aman ya Rab! O zaman Monte Kristo romanı halkın nazar-ı hayretine nasıl çarpmış idi? Ve hele vukua geliveren o tesadüflerin her biri kudret-i beşeriye fevkinde bir maharet-i edebiye olmak üzere telakki olunmuştu (...) Bu yolda ikinci bir roman olmak üzere tercüme şayan eser Fransızcada dahi bulunamadı. Hatta muharrir-i aciz gibi en büyük heveskârlar *Monte Kristo romanı yerine ikame etmeye salih bir romanı Fransızcada dahi bulamayınca takliden Hasan Mellah'ı yazmak mecburiyeti* misillü mecburiyetlere duçar olmak zaruret hükmünü almıştır." (Midhat 1888; italik benim)

Nedamet Mi? Heyhat!'ın önsözünde Midhat, tercüme yöntemi ve dil normu konusunda da değerli bilgiler vermektedir. "Dil" in tercüme eserleri değerlendirmede kullanılan bir ölçüt olduğu, mütercimlerden erek dilin güzelliğini bozmayacak bir tercüme beklendiği görülmektedir. Midhat'ın dil konusundaki beklentisi, tercümenin "asıl" Osmanlıca ile yapılması, bir başka deyişle tercümenin "kabuledilebilir" olmasıdır. Midhat, okurların da "kabuledilebilir" bir tercüme başarılı bulduğunu belirtmekte; aynen yapılan tercümelemlerin erek dildeki "letafeti" bozduğunu söylemektedir:

"(...) Tercüme hususundaki mesleğimiz de kari'lerimizin malûmudur ya? Bazı mütercimlerin tercümelemleri lisan-ı letafet-resân-ı Osmanîmizi şivesinden düşürecek, soğuk bir hale koyacak surette olduğu halde, Ahmet Midhat'ın tercümesini gûya asıl Osmanlıca yazılmış kadar şive-i letafet-i Osmanîyemize muvafık bulanlara vaktiyle ihtar eylemiştik ki biz tercüme-i ayniyye taraftarı değiliz. Fransızca bir cümleyi, bir

³² Yusuf Kamil Paşa'nın 1862 yılında *Terceme-i Telemak* adıyla basılan, Fénelon'un *Les Aventures de Télémaque* isimli eserinden inşa üslubuyla yaptığı tercüme. Bakınız Kudret 1987: 12. Önsözde, eser *Telemak* olarak geçiyor.

³³ Teodor Kasap'ın 1871 yılında Alexandre Dumas Père'in Monte Cristo isimli eserinden *Monte Kristo* adıyla yaptığı tercüme. Bakınız [Özön] (1934): 331; Akbayar (1985): 448; Enginün (1992): 68-73. Önsözde eser *Monte Kristo* olarak geçiyor.

kelâmı, hatta bir sahifeyi okuruz; ne anlar isek anı müstakilen, yani yeniden Osmanlıca yazarız. İşte bunun için bizim tercümelerimiz re'sen Osmanlıca yazılmış gibi olur." (Midhat 1888)

4. Bir Tercüme Kılavuzu: *Galatât-ı Tercüme* ve Kemal Paşazade Saîd

1888 yılında tercüme hatalarını ele alması ve bazı Fransızca terimlere karşılıklar önermesi bakımından *Galatât-ı Tercüme*³⁴, 19. yüzyıl sonu tercüme faaliyeti bakımından önemli bir eserdir. Öyle ki, eserin birinci defterinin yayınlandığı yıl, Mekteb-i Harbiye-i Şahane dil öğretmenlerinden Mehmed Halid *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme* ve İstanbul Gazetesi muharrirlerinden Fatin İhsan da *Hatîyât-ı Tercüme*³⁵ isimli eserlerinde *Galatât-ı Tercüme*'yi değerlendirmişlerdir.³⁶ Mehmed Halid eserde, tartışılması gereken konular bulunması sebebiyle *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme*'yi yazdığını; Fatin İhsan da *Galatât-ı Tercüme*'deki bazı hataları mütercimlerin "hakikat" sanmalarını önlemek amacıyla yazdığını ifade eder.³⁷

Galatât-ı Tercüme'nin dönemin saygın bir eseri olmasında yazarı, *Vakit* ve *Tarîk* gazeteleri editörlerinden Kemal Paşazade Saîd Bey'in (Lastik Saîd), Osmanlı ve Fransız edebiyatlarını ve her iki dili iyi bilmesinin etkisi olmuştur. Saîd'den bahseden Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*'nde:

"Eski Tarîk ve Vakit gazetelerinin baş sütunlarında 'İcmâl-i Ahvâl' ünvan-ı umumîsi altında siyasiyâtta ve lisan bahislerindeki münakaşât ve mübahesâtıyla da edebiyatta olan vukuf ve ihatası müselleme idi. Fransızcadan hakkıyla tercüme vakıf olduğuna da müteaddid tercüme ve ezcümle 'Galatât-ı Tercüme' ismindeki eseri şahittir" (Mehmed Tahir 1333/1915)

demektedir. 18 Mart 1921 tarihli Sabah gazetesinde Ali Kemal de "lisanımızı Türkleştirmek, sadeleştirmek"³⁸ isteyen Saîd'in "...gerek edebiyatımızda gerek bilhassa Fransa edebiyatında büyük bir vukufa malik" olduğunu belirtir (İnal 1988: 1625 içinde). Aynı şekilde *Galatât-ı Tercüme*'yi değerlendiren Mehmed Halid, *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme*'nin önsözünde Saîd'ten "ulûm-ı edebiyede haiz-i nisab-ı kâmil ve usul-i tercüme ilm ü marifeti şamil olan bir üstad-ı ekrem" ve eseri için de "zinet-bahş-ı matbuât" olduğunu belirtir. Fatin İhsan da *Hatîyât-ı Tercüme*'nin önsözünde "edîb-i âli-kadr saadetlü Saîd Beyefendi Hazretleri" demekte ve Saîd'in "şöhret-i fazl ü kemâl" sahip olduğunu ifade etmektedir.

Eser hakkındaki değerlendirmeler, *Galatât-ı Tercüme*'nin gerek tercüme hatalarını göstermesi gerekse önerdiği karşılıklar bakımından "aynen tercüme" konusunda dizgedeki

34 *Galatât-ı Tercüme*'nin ilk defteri 1888, son defteri de 1906 yılında yayınlanmıştır. Toplam 18 defterden oluşur.

35 Eserin ön kapağında "Bu cüzü saâdetlü Saîd Bey Efendi hazretlerinin Galatât-ı Tercüme namıyla tanzîm ve telif buyurdıkları eserde vâki olan hatîyâta hasr olunmuştur" yazmaktadır.

36 Ağâh Sırrı Levend, "Galatât-ı Tercüme'yi çıkaran Sait Bey, Galatât'ın her defterinde çeviri yanlışlıklarına işaret etmekte ve bu yayımlar çevrede derin bir ilgi uyandırmaktadır." demektedir (Levend 1972: 199-200). Ayrıca Levend'in kullandığı "terceme" terimi ve çeviri anlayışının eleştirel değerlendirilmesi için bakınız Paker (2002).

37 Saîd ve Mehmed Halid arasında "accablé" tabiri etrafında geçen tartışmanın karşılaştırması için bakınız Akbayar (1988).

38 Saîd'in dil konusunda dönemin Arapça taraftarı Hacı İbrahim Efendi ile tartışmaları olmuştur. Bu konuda Rousseau'dan *Fezâil-i Ahlâkiye ve Kemâlât-ı İlmiye* adıyla 1299/1882 yılında tercüme ettiği eserin önsözünde "Arabça isteyen urbana gitsin / Acemce isteyen İran'a gitsün / Ki biz Türküz bize Türkî gerektir / Bunu fehmetmeyen cahil demektir" diyerek Arapça ve Farsça taraftarlarını eleştirmiştir. Saîd ve dil tartışmaları hakkında bakınız Levend (1972); Öksüz (1995).

boşluğu doldurduğunu göstermektedir. Klâsikler tartışmasında Saîd ile polemîğe giren Ahmet Midhat, *Galatât-ı Tercüme*'nin "tercüme-i ayniyye"ye giden yolu hazırladığını belirtir:

"Biraderimiz saadetlü Saîd Beyefendi Hazretlerinin 'Galatât-ı Tercüme'leri im'an ile okunur ise görülür ki üstad-ı müşarünileyhin çalıştıkları şey bilahare şu tercüme-i ayniyyeye vâsıl olacak yolu tehieden ibarettir. Bu mesele hakkındaki nazariyât-ı muallimânelerini lütfen şerh ü izah buyursalar bu hakikat tamamıyla meydana çıkar." (Midhat 1897: Yine İkrâm-ı Aklâm)

Galatât-ı Tercüme'nin "tercüme-i ayniyye"ye giden yolu hazırladığı konusuna eserin üçüncü defterinin ön kapağındaki ifade de açıklık getirmektedir. Burada Saîd, amacının Fransızca bazı kelime ve tabirlerin Osmanlı Türkçesine tercümesinde karşılaşılan hataları düzeltmek, kelime ve ibarelerin Türkçe karşılıklarını ve kullanımlarını göstermek, Fransızcada anlaşılması zor ve dikkat gerektiren konuları açıklamak olduğunu belirtir:

"Fransızca birtakım elfâz ve tabîrâtın *lisan-ı Osmanîye nakl ve tercümesinde* vukû' bulan galatâtı tashih ve elfâz ve tabîrât-ı mezkurenin Türkçe asıl mukabillerini irâe ve makâm-ı istimâllerini tayin ve lisan-ı mezkurun daha birçok gavâmiz ve dekâkını tarif ve îzâh eder bir eserdir." (Saîd 1888, 3. defter)³⁹

Galatât-ı Tercüme'nin mesleki anlamda tercümeyle uğraşan mütercimler için hazırlanan bir "tercüme el kitabı" olduğunu söylemek pek yanlış olmaz. Bu değerlendirmeyi, eserin yapısı da desteklemektedir. Hedef okurların mütercimler olması, tercüme hatalarını göstermesi ve karşılıklar önermesi, "aynen tercüme"yi hazırlayan bir eser imgesini güçlendirmiş görünmektedir. Saîd, birinci defterinin önsözünde "Kâffe-i Mütercimîn" diyerek "Bütün Mütercimler"e seslenmekte ve onlara "Yazılan terkiât ve ibarâta gayetle dikkat olunmasını ve her tercümede istimal ettiğim elfâza atf-ı nazar-ı mülâhaza edilmesini mütercimlere tavsiye ve nasihat ederim" demektedir. Dolayısıyla bu tavsiyelerin dizgede mesleki tercüme alanında bir norm oluşturduğunu ileri sürebiliriz. Eserin okurlar tarafından "aynen tercüme"yi hazırladığının düşünülmesi böyle bir işlevi amaçlamasından kaynaklanıyor olmalıdır. Ayrıca eserin daha çok bir sözlüğe benzemesi ve genellikle mesleki alanlarda (krş. hukuk alanında) kullanılan kavramları içermesi de⁴⁰ bu görüşü desteklemektedir. Bununla birlikte *Galatât-ı Tercüme*'nin, erek dildeki kelimelerin orijinalin anlamını bozması ihtimaline karşı bir "eczâyı kimya" olarak düşünülmesi, "aynen tercüme" görüşünü güçlendirmektedir.

Saîd'in klâsiklerin tercümesi bağlamında Ahmet Midhat'la yaptığı tartışma, şiir tercümesinde orijinalin anlamının korunup korunamayacağı noktasında da bir söylem oluşturduğunu; tercümedeki "başarılı" ölçütünün de orijinalin "söz" ve "anlam"ının iyi aktarılmasına bağlandığını göstermektedir:

"Hele manzum âsârın tercüme-i nazmiyesinde bir beytin mantûk ve mefhumunu hüs-n-i ifadeye muktedir olan şuarânın muvaffakiyetlerine her taraftan edilegelen

³⁹ *Galatât-ı Tercüme*'nin kapağında eserin içeriğiyle bilgi veren bu kısa yazıdaki "lisan-ı Osmanî'ye nakl ve tercümesinde" ibaresi 5. defterden itibaren "Türkçeye tercümesinde" şeklinde yazılmıştır.

⁴⁰ *Galatât-ı Tercüme*'deki çoğu karşılığın. 1334/1918 yılında Matbaa-i Âmire tarafından *Kamus-ı Saîd* adıyla yayımlanan resimli sözlüğüne de alındığı görülmektedir. Maarif Nezareti adına yazdığı bu sözlük ancak 22 forma çıkabilmiş ve son forma "a-n" harfine kadar gelebilmiştir (Tahir 1333/1915: 204). Kemal Paşazade Saîd, *Musavver Kamus-ı Saîd*. İstanbul: Matbaa-i Âmire. 1334/1918.

alkışlar hakikaten şairâne tercümedeki müşkilâtı (...) isbata kâfi olmalıdır." (Saîd 1897, 15. defter)

Gerek klâsikler tartışmasındaki gerekse Saîd'in *Galatât-ı Tercüme*'deki uygulamaları, dizgede şiirin harfiyyen tercümesinin zor yapıldığına ve yetkinlik gerektirdiğine ilişkin bir üst-söylemin bulunduğunu teyit etmektedir. Ancak zorluğuna rağmen, Saîd'in şiir tercüme-lerindeki beklentisi manzum bir eserin manzum olarak tercüme edilmesi yönündedir. Şiirin aynen tercümesindeki güçlükler genellikle, orijinalin "letafeti"nin, "söz ve anlama" ilgili niteliklerinin aktarılamayacağı düşüncesi etrafında ifade edilmiştir (16. defter: 499). Genel olarak şiir veya roman tercümelelerinde Türkçedeki letafet ve şivenin bozulmamasına bir norm olarak dikkat edildiğini söyleyebiliriz.

5. Sonuç

Bu yazıda, 1897 yılında klâsiklerin tercümesi etrafında yapılan tartışmayı, dönemin sözlüklerini ve bazı tercüme eserlerin önsözlerini temel alarak 19. yüzyıl sonunda Osmanlı toplumunda oluşan tercüme kavramını incelemeyi ve çağdaş Çeviribilim bakış açısından bazı kuramsal sorunları tartışmayı amaçladık. Bu dönemde tercüme olgusunun geleneğin yazma biçimleriyle birlikte düşünülmesi, kavramın tarihsel devamlılığını ve işlevlerini izlemek bakımından önem kazanmaktadır. Çünkü söylemlerde tercümeyle ilişkili *nakl*, *taklid*, *iktibas*, *tanzir*, *tahvil*, *hülâsa* vb. gibi kavramların sorgulanması, Osmanlı kültüründe tercüme olgusu-nu yüzyıllardır süre gelen gelenekle ilişkili düşünmek gerektiğini gündeme getirmektedir. Ayrıca tercümenin, dizgede birbiriyle ilişkili farklı kavramlarla ifade edilmiş olması da kavramın sınırlarını, kapsamını ve bağlamını genişletmektedir.

Osmanlı kültüründeki tercüme kavramının bu karmaşık ve geniş kapsamı, tercüme eserlerin kendilerini hangi terimler ve kavramlarla dizgeye dahil ettikleri konusunu bir araştırma alanı olarak gündeme getirmektedir. Örneğin *taklid* kavramının, tercüme faaliyetinde başlı başına bir sorunsal olduğu görülmektedir. Bu kavramın tercüme faaliyetinin bir parçası olarak ele alınması, modern Türk edebiyatında Tanzimat sonrasında telif ve tercüme eserler arasındaki ilişkilerin yeniden değerlendirilmesini gündeme getirecektir. Bu sorgulamanın, Tanzimat ve sonrasında tercüme eserlerin gelenekte mevcut kavramlarla yeniden düşünülmesine ve sınıflandırılmasına yol açacağını ileri sürebiliriz. Ayrıca Osmanlı-dan Cumhuriyete tercüme kavramının, tanımlarının, işlevlerinin ve bağlamlarının nasıl değiştiğini görebilmemize de yardımcı olacağını söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Acaroğlu, Türker (1948) "Manastırlı Rifat'ın Tercüme Üzerine Düşünceleri". *Tercüme*. Sayı 48: 479-481
- Acaroğlu, Türker (1951) "Ahmet Mithat ve Avrupa Klâsikleri". *Tercüme*. Cilt 9. Sayı 52: 275-279
- Ahmet Cevdet (1897) "İkram-ı Aklam". *İkdam*. 25 ağustos 1313/ 6 Eylül 1897
- Ahmet Midhat (1888/1306) *Nedamet Mi? Heyhat!*, Muktebes Roman. İstanbul
- Ahmet Midhat (1897a) "Müşabaka-i Kalemiyye-i İkram-ı Aklam". *Malûmat*, 4 Eylül 1313/1897
- Ahmet Midhat (1897b) "Yine İkram-ı Aklam". *Malûmât*. 11 Eylül 1313/1897
- Ahmet Midhat (1897c) "Klâsikler Bahsinin Biraz Tevsii". *Malûmât*. 9 Teşrin-i Evvel 1313/1897
- Akbayar, Nuri (1985) "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Çeviri". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları: 447-451
- Akbayar, Nuri (1988) "Yüz Yıl Önce Bir Çeviri Tartışması". *Metis Çeviri*. Sayı 3: 40-49

- Akdemir, Hikmet (1999) *Belâgât Terimleri Ansiklopedisi*. İzmir: Nil Yayınları
- Aksoy, Ömer Asım (1962) *Mütercim Asım (1755-1819)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi
- [Aksüt], Ali Kemali (1933) *Tercüme Hakkında Düşünceler ve Numuneler*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası
- Alpay, Meral (1976) *Harf Devriminin Kütüphanelerde Yansıması*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Bengi, Işın (1990) "A Re-Evaluation of the Concept of Equivalence in the Literary Translation of Ahmed Midhat Efendi". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi
- Bengi, Işın (1999) "Bir Söz Ustası ve Bir Devrimci: Ahmed Midhat Efendi" *Çeviri Bir Süreçtir...Ya Çeviribilim?* İstanbul: Sel Yayıncılık
- Büyükkaracı, Fatma Yılmaz (2001) "Za'ifi'nin Manzum Gülistan Tercümesi: Kitâb-ı Nigârîstân-ı Şehristân-ı Dirahistân-ı Sebzîstân". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi
- Caferoğlu, Ahmet (1993) *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. 3. Baskı. İstanbul: Enderun Kitabevi
- Cenab Şahabettin (1897) "Klâsikler Meselesi". *Malûmât*. 11 Eylül 1313/1897
- Clauson, Sir Gerard (1972) *An Etymological Dictionary Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Press
- Enginün, İnci (1979) *Tanzimat Devrinde Shakespeare Tercüme ve Tesirleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Enginün, İnci (1992) "Tanzimat Sonrasında Çeviriler". *Mukayeseli Edebiyat*. İstanbul: Dergâh Yayınları: 68-73
- Even-Zohar, Itamar (1990) "Introduction". *Poetics Today* 11:1. pp. 1-6; "Polysystem Theory". *Poetics Today* 11:1. pp. 9-26; "The 'Literary System'". *Poetics Today* 11:1. pp. 27-44
- Even-Zohar, Itamar (2002) "The Making of Culture Repertoire and the Role of Transfer". *Translations: (re)shaping of Literature and Culture*. Saliha Paker (haz.). İstanbul: Boğaziçi University Press: 166-174.
- Fatin İhsan (1306/1888) *Hatîyât-ı Tercüme*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası
- Gürçâğlar-Tahir, Şehnaz (2001) *The Politics and Poetics of Translation in Turkey 1923-1960*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Boğaziçi Üniversitesi
- Hulusi, Şerif (1940) "Tanzimattan Sonraki Tercüme Faaliyeti 1845-1918". *Tercüme*. Cilt 1. Sayı 3: 286-296
- Kaplan, Ramazan (1998) *Klasikler Tartışması Başlangıç Dönemi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları
- Kavruk, Hasan (1998) *Eski Türk Edebiyatında Mensûr Hikâyeler*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Kemal Paşazâde Saîd (1888-1898) *Galatât-ı Tercüme* 1-18. defterler, 1306-1324/ 1888-1906
- Kerman, Zeynep (1978) *1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerinde Bir Araştırma*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Kolcu, Ali İhsan (1999a) *Türkçe'de Batı Şiiri*. Ankara: Gündoğan Yayınları,
- Kolcu, Ali İhsan (1999b) *Ondokuzuncu Asır Türk Edebiyatında Alfred De Musset Tercüme ve Tesirleri*. Ankara: Gündoğan Yayınları
- Kudret, Cevdet (1987, ilk baskı 1965) *Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman*. 5. Baskı. İstanbul: İnkılâp Kitabevi
- Lambert, Jose (1993) "History, Historiography And The Discipline, A Programme". *Translation and Knowledge SSOTT IV*: 3-25
- Levend, Agah Sırrı (1972) *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*. 3. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Manastırlı Rifat (1908/1327) *Cevâhir-i çihârîyâr ve emsâl-i kibar*. Matbaa-i Uhuvvet (Mârûni)
- Mehmed Halid (1888/1306) *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye Matbaası
- Mehmet Selâhi (1895-96/1313) *Kâmus-ı Osmânî*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası
- Mehmet Tahir (1915/1333) *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Matbaa-i Âmire
- Muallim Nâci (1885) *Şöyle Böyle*. İstanbul: Şirket-i Mürettebiye
- Mütercim Âsım Efendi (1235/1820) *El-Okyanûs el-basît fî tercemet'il-kâmûs el-muhît*. Cilt 3. İstanbul
- Necip Asım (1893/1311) *Kitap*. Kostantiniye: Matbaa-i Safa ve Enver
- Necip Asım (1897) "Klâsikler", *Malûmât*. Cilt 5. nr. 99. 29 Ağustos 1313/ 10 Eylül 1897
- Öksüz, Yusuf Ziya (1995) *Türkçenin Sadeleşme Tarihi Genç Kalemler ve Yeni Lisân Hareketi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları
- [Özön], Mustafa Nihat (1934, ilk baskı 1930) *Metinlerle Muasır Türk Edebiyatı Tarihi*. 2. Baskı. İstanbul: Devlet Matbaası
- [Özön], Mustafa Nihat (1936) *Türkçede Roman Hakkında Bir Deneme*. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Paker, Saliha (1987) "Tanzimat Döneminde Avrupa Edebiyatından Çeviriler Çoğul-Dizge Kuramı Açısından Bir Değerlendirme". *Metis Çeviri*. Sayı 1. Ali Tükel (çev.): 31-43.

- Paker, Saliha (1998) "Turkish tradition". *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Mona Baker (haz.). London and New York: Routledge: 571-582,
- Paker, Saliha (2002) "Translation as Terceme and Nazire Culture-bound Concepts and their Implications for a Conceptual Framework for Research on Ottoman Translation History". *Crosscultural Transgressions, Research Models in Translation Studies II Historical and Ideological Issues*. Theo Hermans (haz.). Manchester, UK and Northampton MA: 120-143
- Perin, Cevdet (1946) *Tanzimat Edebiyatında Fransız Tesiri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
- Pınar, Nedret (1984) *1900-1983 Yılları Arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Tercüme Üzerinde Bir İnceleme*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası
- Pol dö Kok (Paul de Kock) (1877) *Üç Yüzlü Bir Kart*. Ahmet Midhat, Ebuzziya Tevfik (çev.). İstanbul: Mihran Matbaası
- Pym, Anthony (1998) *Method in Translation History*. Manchester: St Jerome
- Saffet Nezhî (1902) "Tercümelerimiz". *Malûmat*. nr. 331. 14 Mart 1318/26 Mart 1902
- Saraç, M.A. Yekta (2000) "Klâsik Türk Edebiyatında Manada Orijinallik Meselesi". *Türklük Bilgisi Araştırmaları*. vol. 24/1. Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı I. Günay Kut (misafir ed.), Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin (eds.): 229-235.
- [Sevük] İsmail Habib (1940) *Avrupa Edebiyatı ve Biz*, Cilt I, II. İstanbul: Remzi Kitabevi
- Stachowski, Stanislaw (1981) *Studien Über Die Arabischen Lehnwörter Im Osmanish-Türkischen*, Teil III N-T. Polska Akademia Nauk
- Şemseddin Sâmî (ty; orj. 1900) *Kâmus-ı Türkî*. (Tıpkıbasım) Ankara: Bedir Yayınevi
- Tanpınar, Ahmet Hamdi (1988) *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. 7. Baskı. İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Tansel, Fevziye Abdullah (1955) "Ahmet Mithat Efendi'nin Garp Dillerinden Tercüme Roman ve Küçük Hikâyeleri". *Tercüme*. Cilt XI. Sayı 60: 109-121
- Toska, Zehra (2000) "İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?" *Türklük Bilgisi Araştırmaları=Journal of Turkish Studies*. Ağâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı I. Harvard Üniversitesi: 291-306
- Toury, Gideon (1995) *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins
- Toury, Gideon (2002) "Translation as a Means of Planning and the Planning of Translation: A Theoretical Framework and an Exemplary Case". *Translations: (re)shaping of Literature and Culture*, Saliha Paker (haz.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları: 148-165
- Ülken, Hilmi Ziya (1997, ilk baskı 1935) *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*. 3. Baskı. İstanbul: Ülken Yayınları
- Venuti, Lawrence (1998) "Strategies of translation". *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Mona Baker (haz.). London and New York: Routledge: 240-244